UOT 37.032

G.H.Əlixanova
baş müəllim
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
AZ 1000, Bakı ş., Üzeyir Hacıbəyli küçəsi, 68
e-mail: gulnare.alixanova@mail.ru

GÖZƏL ƏXLAQ İNSAN XOŞBƏXTLİYİNİN ƏN VACİB ŞƏRTLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

Açar sözlər: *Əxlaq normaları, hörmət, ictimai rəy, şəxsiyyət, davranış qaydaları, mənəvi mədəniyyət*

Г.Г.Алиханова

НРАВСТВЕННОСТЬ – ОДНО ИЗ ВАЖНЕЙШИХ УСЛОВИЙ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО СЧАСТЬЯ

Ключевые слова: *нормы поведения, уважение, общественное мнение, личность, поведенческие правила, нравственная культура*

В процессе взросления на человека ложится самостоятельное нравственное воспитание. Теперь он сам должен отвечать за свои поступки и действия. К моменту взросления у него должна сформироваться система нравственных ценностей, которым впоследствии он научит своих детей. Как правило, среди таких ценностей любовь, семья, добро, счастье, ценность жизни, человеколюбие и другие. И в зависимости от того, какие ценности человек ставит в приоритет, определяется какими будут его поступки – нравственными или безнравственными. И поэтому стоит сказать, что нравственность – это исключительно самостоятельный выбор человека.

G.H.Alikhanova

MORALITY IS ONE OF THE MOST IMPORTANT CONDITIONS FOR HUMAN HAPPINESS

Key words: *behavioral norms, respect, public opinion, personality, behavioral rules, moral culture*

In the process of growing up, an independent moral education falls on the

person. Now he must be responsible for his actions and actions. By the time he grows up, he must have a system of moral values that he will later teach his children. As a rule, among such values are love, family, good, happiness, the value of life, humanity and others. And depending on what values a person puts in priority, what will be his actions - moral or immoral. And therefore it should be said that morality is an exclusively independent choice of a person.

Əxlaq ictimai şüurun ən qədim formalarından biri hesab olunur. O, insanların cəmiyyətə, dövlətə və eyni zamanda insanların bir - birinə olan münasibətlərini nizamlayır. Cəmiyyətin tələbatından yaranan əxlaq cəmiyyət üzvlərinin davranışları tənzim edən qaydalardan əmələ gəlir. İnsanlar mütəmadi olaraq öz davranışlarında yaxşı və pis əxlaqın xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağa çalışmışlar.

Gözəl əxlaq gözəl xüsusiyyətlərin toplusu kimi öz əksini tapmışdır. Əxlaq haqqında təlim "etika" adlanır və bu termin bizim dilimizdə "adət" mənasını ifadə edir. Etika əsasən əxlaqı, insanların mənəvi dünyasını, onun mahiyyətini tədqiq edir. Etik davranışlar cəmiyyətin tələbatından və insanların öz davranışlarında tələb olunan qaydalara əməl etməsindən təzahür edir (1, 59-62).

İnsan şüurunun inkişaf mərhələlərində əxlaq təlimi çox vaxt fəlsəfənin bir qolu kimi təqdim edilmişdir. Bunun da nəticəsində müxtəlif fəlsəfi baxışlar və müxtəlif əxlaqi nəzəriyyələr təzahür edir. Məsələn, Aristotel, Kant və digər filosofların fikrinə görə, cəmiyyətdə iqtisadi həyat dəyişdikcə əxlaq da şüur forması kimi dəyişir və yeni məna daşımağa başlayır.

B.e.ə. 551 - 479-cu illərdə yaşamış qədim Çin filosofu Konfutsi də özünün fəlsəfi görüşlərində etik nəzəriyyəni əsaslandırmağa cəhd etmişdir. Onun etik nəzəriyyəsinin əsas məfhumunu "Jen" (humanizm) təşkil edirdi. Filosofun fikrincə, humanizm mənəvi prinsip olmaqla cəmiyyət və ailə üzvləri arasındakı münasibətləri müəyyənləşdirməkdə mühüm rol oynayır. Konfutsiyə görə, insanlar dünyaya eyni cür gəlirlər, lakin müəyyən dövrlərdə aldıqları tərbiyəyə görə bir-birindən seçilirlər. İnsanları əhatə edən mühit onların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasma əsaslı təsir göstərir. Lakin Konfutsinin etik nəzəriyyəsi bir çox məsələlərdə ziddiyyətli mövqe tutur. Konfutsinin davamçıları olan Çin filosofları Syun-Tszının (b.e.ə. 298-238), onun tələbəsi Xan Feyin (b.e.ə. 280-230), antik yunan filosoflarından Aristotelin, Platonun da əxlaqı ifadə edən müəyyən fikirləri olmuşdur və onlar bu fikirləri öz əsərlərində əks etdirməyə çalışmışlar.

Təxminən 400 il əvvəl şərqin böyük mütəfəkkiri Nəsirəddin Tusi "Əxlaqi - Nasiri" əsərində əxlaq tərbiyəsinin böyük bir sistemini vermişdir. Öz dövrünün təlim-tərbiyə məsələləri üzrə təcrübəsini düzgün dərk etdiyindən, N. Tusi gələcək nəsillərin əxlaqi tərbiyəsinə ağıllı istiqamət vermək imkanına malik

olmuşdur. N.Tusi milli-mənəvi dəyərlərinizə və qüdrətli söz sahiblərinin fikirlərinə əsaslanaraq həm xalqımız üçün, həm də bütün dünya xalqları üçün səciyyəvi olan əxlaq tərbiyəsi sistemi yaratmışdır. N.Tusi, hər şeydən əvvəl, "əxlaq normaları" müəyyən etməyə cəhd göstərmişdir ki, bu əxlaqi normalar uşaqların davranışının, ünsiyyətinin, insanlara, təbiətə, cəmiyyətə olan bütün münasibətlərinin tənzimlənməsinə xidmət edir (2, 203-205).

Filosof Aristotel özünün "Əxlaq" və "Məqulat" əsərlərində qeyd edir ki, pis adamlar təlim və tərbiyə əsasında yaxşılaşa, dəyişə bilərlər, lakin bunun qəti və həmişə belə olacağını demək bir qədər çətindir. Hər halda nəsihət, məsləhət, təlim, tərbiyə ardıcıl olsa və ədalətli tənbehlə əlaqələndirilsə, nəticəsiz qalmaz. Əxlaq tərbiyəsi tərbiyəçinin rəhbərliyi ilə böyüyən nəsildə, ümumiyyətlə insanlarda cəmiyyətin müəyyən etdiyi əxlaq normaları və davranış qaydaları formalaşdırmaqla cəmiyyət üçün yaralı, öz hərəkət və münasibətlərini şüurlu sürətdə idarə edən şəxsiyyətləri formalaşdırma prosesidir. O, cəmiyyətin əxlaqi-ictimai tələblərinə cavab verən insanlar, vətəndaşlar yetişdirmək məqsədi daşıyır. Əxlaq tərbiyəsi düzgün əxlaqi anlayışlar yaratmaq, bu anlayışlara müvafiq adətlər, rəftarlar formalaşdırmaq kimi vəzifələri də yerinə yetirir (3, 99-102).

Müşahidələr və tədqiqatlar göstərir ki, əxlaqda baş verən nöqsana səbəb çox vaxt onun mahiyyəti haqqında düzgün məlumatın olmamasıdır. Ona görə də əxlaq tərbiyəsi tərbiyə olunanlarda əxlaqi biliklər, məlumatlar və bu biliklərə istinad edən əxlaqi şüur formalaşdırılmasından başlanılsa daha səmərəli nəticə verəcəkdir. Şüurlu sürətdə dərk edilmiş əxlaq norma və qaydalar insanları hər zaman və hər bir yerdə şüurlu sürətdə hərəkət etməyə təkan verir. Şüurlu qavranılmış əxlaq insan davranışının tənzimləyicisinə çevrilir. Formalaşmış düzgün əxlaqi istiqamətlər insana həm özünün, həm də başqalarının hərəkətlərini və davranışını təhlil edərək obyektiv qiymət vermə imkanı yaradır. Düzgün əxlaqi münasibətlərin formalaşması insanlara müxtəlif situasiya və vəziyyətlərdə vicdanla, etik normalara uyğun şüurlu seçimetmək imkanı yaradır. İnsanın əxlaqi idealı onun əxlaqının şüurluluğunun xüsusi formasının vacib tərkib hissəsi kimi təzahür edir. İdeal hər kəsin arzu etdiyi əxlaqi keyfiyyətlərə malik olan insan obrazlarıdır, yəni, şəxsin özünün olmaq istədiyi bir insan nümunəsidir. Hər adam öz idealında gördüyü müsbət əxlaqi keyfiyyətləri özündə də yaratmağa və formalaşdırmağa səy göstərir.

Əxlaqi anlayışların düzgün aşılanması tərbiyənin əsasən ilkin mərhələsindən başlanaraq müxtəlif fəaliyyət sahələrində davam etdirilir. Təlim və tərbiyə müəssisələrində çəmiyyətdə mövcud ümumi əxlaq normaları və onlara riayət etmənin zərurliyi aşılanır, şərh və izah edilir. Müxtəlif fəaliyyət sahələrində isə zəruri olan əxlaqi keyfiyyətlər, hərəkətlər haqqında anlayışlar yaradılır. Məsələn, istehsalat əxlaqı, pedaqoqa verilən əxlaqi tələblər, tələbələrə verilən əxlaqi tələblər, diplomatiya əxlaqi, biznes əxlaqı, mədəni fəaliyyət

əxlaqı və s. Bunlar təhsil müəssisələrində köməkçi tərbiyəvi fəaliyyət vasitəsilə həyata keçirilir (4, 300).

Əxlaq tərbiyəsinin məzmununa ümumbəşəri dəyərlərlə yanaşı cəmiyyətdə mövcud olan birgə yaşayış qaydaları, yeni sosial və məişət münasibətləri də daxil edilir. Əxlaq ictimai şüur forması olduğuna görə onun məzmunu da cəmiyyətlə bərabər dəyişməyə məruz qalır, hər cəmiyyət özünün iqtisadi-ictimai tələblərinə uyğun əxlaq normalarını və qaydalarını müəyyən edir. Bu qaydalar bütün cəmiyyət üzvləri üçün zəruri-məcburi, hamı üçün məqbul hesab edilir. Bu norma və qaydaların əksi, ona zidd hərəkətlər isə cəmiyyət üçün qeyri-məqbul, hərəkətlər hesab olunaraq cəmiyyət üzvləri tərəfindən qəbul edilmir.

Əxlaq tərbiyəsi termininin məzmununa vətənpərvərlik, dostluq və yoldaşlıq, qarşılıqlı yardım, münasibət, beynəlmiləlçilik, fəaliyyətə şüurlu münasibət, intizam, məsuliyyət, düzlük, doğruçuluq, sadəlik tövazökarlıq insanlara humanist münasibət, eyni zamanda onu əhatə edən mühitə - təbiətə qayğılı münasibət və s. daxildir. Əxlaqi fəaliyyətlərin məzmununa isə, gündəlik həyatda hər gün təkrar etdiyimiz düz olmaq, doğru hərəkət etmək, yalan danışmamaq, insanlara hörmət etmək, başqalarının haqqını əlindən almamaq, onlara kömək etmək və sairə bu kimi fəaliyyətlər daxildir. Bu cür fəaliyyətlərdə olan insanlar isə əxlaqlı, namuslu və ləyaqətli insanlar kimi səciyyələndirilirlər.

Əməyə və əmək adamlarına şüurlu münasibət də əxlaq tərbiyəsində əsas və önəmli yerlərdən birini tutur. Əmək tərbiyəsinin sosial–ictimai tərəfini insanların əmək fəaliyyətinin əsasını döğma vətəninin xeyrinə şüurla çalışması; əməyi birinci və əsaslı yaşayış vasitəsi kimi dərk etməsi; bütün əmək növlərinə məhəbbət və hörmət, şüurlu fəaliyyət növü seçmək və s. təşkil edir (5, 70).

Əxlaq tərbiyəsinin mühüm komponentlərindən biri də intizamdır. İntizam tərbiyəsi əxlaq tərbiyəsinin qiymətli, əhəmiyyətli və vacib keyfiyyətlərindəndir. Çünki, intizam insanın bütün fəaliyyətinin ilkin göstəricisidir. Ona görə də hələ tərbiyənin ilk mərhələsində onun səmərəli şəkildə formalaşmasına ciddi fikir verilir. Nizam – intizam yaşından asılı olmayaraq hər kəsin özünün özünə rəhbərliyi və şəxsi fəaliyyətinin şüurlu istiqamətidir.

Humanizm də mühüm əxlaqi keyfiyyətlərdən hesab edilir. Bu, başqa insanların əməyi, fəaliyyəti, şəxsiyyətinə hörmət üzərində qurulur. Humanizm dedikdə həm də başqa insanların xoşbəxtliyi uğrunda mübarizə, onların istedad, bacarıq və yaradıcılıq qabiliyyətlərinin üzə çıxarılması, inkişafı üçün şəraitin yaradılması, insanlar arasında səmimi münasibətlərin qurulması da başa düşülür. Humanist münasibətlər bütün insanlara ictimai mövqeyindən asılı olmayaraq bərabər hüquqlu şəxslər kimi baxmaq: insanların ehtiyaclarına diqqətlə yanaşaraq onlara kömək etmək: insanların qəlbinə dəyməmək – onlara qarşı diqqətli olmaq; başqalarını anlamaq, başa düşmək bacarığı və hövsələsi; zəifləri müdafiə etməyə hazır olmaq və s. daxildir. Bu münasibətlər insanlara

onların bütün həyat boyunca düzgün tərzdə aşılanmalıdır. Humanizmin əsasını eyni zamanda başqalarına hörmət və qayğıkeşliklə yanaşmaq da təşkil edir (6, 103).

Başqalarına hörmətlə yanaşan insanlarda özündən razılıq, adətən başqalarına yuxarıdan aşağı baxmaq münasibətləri deyil, əksinə yüksək ünsiyyət mədəniyyətinə malik olmaq adəti özünü təzahür etdirir. Əxlaq ümumbəşəri mədəniyyətin bir hissəsidir, eyni zamanda o, müasir sivilizasiyaya qarşı da etinasız deyildir. Şəxsiyyətin əxlaq mədəniyyəti müasir sivilizasiya problemini insanların fəaliyyətlərində aktuallaşdırır. Əxlaq normaları, həmçinin, müəyyən əxlaqi əqidələr, gözəl əxlaqi hisslər və qiymətlər spesifik xüsusiyyətlərə malikdir. Bu xüsusiyyətlər əxlaqı bütün nizamlama formalarından, xüsusilə hüquqi nizamlamadan fərqləndirir. Hüquqi nizamlama kimi əxlaqi nizamlama da davranışa verilən sosial tələblərin hər bir fərd tərəfindən şüurlu surətdə mənimsənilməsini nəzərdə tutur.

Əxlaqi nizamlama şəxsiyyətin şüurlu iradəsinə, onun ictimai borca şüurlu əməl etməsinə əsaslanır. Əxlaqi tələb hər bir fərd tərəfindən irəli sürülür və onun şəxsi vicdanının səviyyəsi ilə müəyyənləşir. Əxlaqi münasibət isə obyektiv münasibətdir ki, burada şəxsiyyət ictimai əxlaq normalarını gözləyir və eyni zamanda həmin normalara yeniliklər əlavə etmək iqtidarında olur. Ailədə əxlaqi dəyərlərin təbliğ olunmasında qarşılıqlı yardım göstərmək hissinin aşılanması da çox böyük əhəmiyyətə kəsb edir. Uşaqlarla birlikdə ehtiyacı olan ailələrə yardım etmək, onların problemlərini həll etməyə çalışmaq onlarda bu hissin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Ailədə əxlaqi dəyərlərin təbliğ olunmasında böyüklərə hörmət, kiçiklərə qayğı hissinin formalaşdırılması da əsas rol oynayır. Hər bir ata-ana övladına bu hissləri öz davranışları ilə göstərməlidir. Çünki uşaqlar gələcəyin ailə başçılarıdır.

Məqalənin elmi yeniliyi məktəb yaşı dövründə ailədə və təlim-tərbiyə müəssisələrində cəmiyyət üçün öz əxlaqi borcunu hərtərəfli dərk edən gənclərlə iş formaları və istiqamətlərinin araşdırılıb seçilməsi ilə bağlıdır.

Məqalənin aktuallığı insanda əxlaqi keyfiyyətlərin formalaşmasının məqsəd kimi qarşıya qoyulması amilinə xüsusi diqqət yetirilməsindən ibarətdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti. Məqalədən psixoloqlar, pedaqoqlar, ali məktəblərinin bakalavr və magistr pilləsində təhsil alan tələbələr, psixologiya sahəsini araşdıran tədqiqatçılar istifadə edə bilərlər. Təqdim olunan məqalədən psixologiya və pedaqogikaya aid dərslik, dərs vəsaitləri və proqramların hazırlanmasında elmi mənbə kimi istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbasov A.N. Milli əxlaq və ailə etikası: universitetlərin magistratura səviyyəsi üçün dərslik. Bakı: Mütərcim, 2013, 324 s.
2. N.Tusi. Əxlaqi – nasiri. Bakı: Elm nəşriyyatı, 1989. 254 s.
3. Şahhüseynova S.A. Etika: İncəsənət təmayüllü ali məktəb tələbələri üçün dərslik. Bakı: Nurlan, 2009, 160 s.
4. Трошин П.Л. Нравственное воспитание: понятие, сущность, задачи// Молодой ученый., 2016, №8. с. 884-887.
5. Озерская А.А. Проблема нравственности в современном обществе// Молодежный научный форум: XX междунар. Студ. Науч. практ. Конф. 2015, № 1(19), с. 78- 83
6. Соловьев В.С. Право и нравственность, очерки из прикладной этики. М: Тип. И.Н. Кушнерева и К°, 2009, 182 с.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 08.08.2018
Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 12.10.2018
Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 27.12.2018
Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:
psixologiya üzrə elmlər doktoru, professor Qızxanım Qəhrəmanova
ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 saylı qərarı ilə çap olunur.